

DET er i en tidligere artikkel redegjort for hvorledes samarbeidet med okkupantene på næringslivets område blev latt op av de lokale nevnder, av administrasjonsrådet, nevnden for industri og omsetning og av centralnevndene. Det grunnleggende arbeide blev gjort a nevnden for industri og omsetning i intimt samarbeide med administrasjonsrådet og senere med de kommissariske statsråder Johannesen, Ravner og Sandberg. Samarbeidet med de kommissariske statsråder var like intimt og friksjonsfritt som med administrasjonsrådet. For dem som enten ikke har oplevd 1940—41 eller har glemt den tid, har opplysningene sikkert virket overraskende. Anden de siste årene under okkupasjonen var en annen enn de første — begge adskille sig sterkt fra ånden i London. Det kan derfor være nødvendig å komme noe nærmere inn på forholdene.

De nordmenn som blev hjemme under okkupasjonen eller den meste del av denne, hadde efter 9. april 1940 valget mellom to linjer:

- 1) Katastrofelinjen, sabotasjen, den brente jords taktikk. Vi kan kalle denne linje for den negative linje — næringspolitisk sett.
- 2) Samarbeidslinjen, produksjonslinjen — den positive linje.

Den negative linje vilde fra første dag ført til henrettelser, hunger, nød, arbeidsløshet og en nu uanet ødeleggelse av verdier. Den vilde ført til ofre og ulykker, som ingen idag kan gjøre sig idé om.

Men på den annen side vilde den ha voldt okkupantene overordentlig store vanskeligheter. Det er mulig at en hensynsløs folkereisning fra første stund av kunde ha drevet dem ut av landet. De første dager efter 9. april var tyskerne neppe sær- Vi ser nok at de hadde folk nok til å greie de rent militære kamper. I så henseende tok det dem i alt kun litt over tre uker å pacifisere Norge til og med Trøndelag. Men det er klart nu at de i høi grad fryktet sabotasjen eller en virkelig folkekrig. Den måte hvorpå bra norske

børgere i april dagene 1940 blev drevet til å undertegne opprop mot sabotasje m. v., viser dette. Vi forstår nu at tyskerne var til det ytterste nervøse og at denne nervøsitet var berettiget, sett fra deres synspunkt.

På den annen side hadde man den positive linje — samarbeidslinjen. Ved den kunde vårt arbeidsliv holdes i gang, menneskeliv spares, nød og elendighet holdes borte. Importen kunde sikres. Noenlunde rettstilstande kunde etableres. Vi kunde komme så noenlunde igjennem selv en meget langvarig okkupasjon, hvad vi også gjorde.

Men denne positive linje vilde på den annen side være en betydelig hjelp for fienden. Den vilde yde ham megen bistand — direkte og indirekte. Selv om der efter hvert blev sabotert adskillig i det stille, vilde okkupantene i stor utstrekning måtte få hvad de ønsket. En fullstendig bedømmelse av hvor meget det under den positive linje måtte ydes fienden er ikke lett å si. Det tidligere nevnte citat fra Willy Brandts bok «Forbrytere og andre tyskere», viser at leveransene kunde bli til okkupantenes tilfredshet, selv om nordmennene mente de hadde sabotert bra. Det blev i høi grad en bedømmelsessak hvilken linje skulde velges. For de store linjer i krigens utvikling kunde begge alternativer ha en forskjellig verdi, eftersom man så dem fra engelsk eller norsk synspunkt. Hvad var på den tid å foretrekke, sett fra engelsk synspunkt: Et ødelagt Norge eller et pacifisert?

HVORDAN man enn resonnerer, ett er sikkert: Befolkningen i det okkuperte Norge valgte fra første dag samarbeidslinjen. Dette fikk sitt eklatante uttrykk i opnevnelsen av administrasjonsrådet. Årsakene hertil kan ha vært forskjellige. Men hovedgrunnen er utvilsomt: Man så krigen som et oppgjør mellom legitime hærstyrker. Man trodde på den «lovlige» krig, hvor befolkningen hadde både rett og plikt til å leve i ly av og i lydighet overfor Haagerkonvensjonens regler. Man måtte selvsagt ikke

yde fienden bistand i hans krigerske operasjoner. På den annen side måtte man ikke foreta sig noe, som kunne få fienden til å ta represalier overfor den civile norske befolkning. Derfor blev der advart mot sabotasje (Berggrav, sabotasjeoppropene). Standpunktet fant sin klassiske utformning i høiesterettsjustitiarius Paal Bergs utbrudd efter administrasjonsrådets dannelsen: Vi har fått «legale» forhold. Hvem vil ikke gjerne leve under legale forhold — særlig un-

der en verdenskrig? Av denne vår tro på de legale forhold blev vi efter hvert drevet ut — først på det mere politiske område — senere efter hvert på de andre områder — sist på næringslivets område.

Vedrørende den politiske utvikling har vi gjennom den store undersøkelseskommisjon fått en visstnok mangelfull, men dog til dels oplysende orientering. Ellers foreligger der en rekke bøker om forskjellige fronter. Disses historiske verdi er — hensynsfullt sagt — noe varierende. De fleste er skrevet ut fra mottoet: Så utmerket var jeg og mine — så dårlig du og dine. Utgangspunktet er ikke egnet til objektiv vurdering. — Værst var de bøker som kom like efter frigjøringen. Senere er det gradvis blitt bedre. Den beste og hederligste er rektor Seips — men han ventet da også et helt år efter frigjøringen.

Om utviklingen på næringslivets område foreligger der ingen utredning. Det har sine egne gode tilfelle på hovedtall og hovedtrekk. Rasmussen-Lepsøe, Danskens h. sen, D., på hovedtall efter 1 min. Lars Sivve setret over Paul Lænkamp, og er da ikke god å besetne. Umerk. A. en god bryter, men Oscar var i el. Nilsen, D., efter 11 min. Danskens Oscar Lepsøe setret over Hen. efter 2½ min. Hans Kvalshaugen på smidighetsbed. Jørgen Rasmussen, D., setret ov. Wellervekt. Pedersen-Oxelid, setret for Pede.

Det blev nevnden for omsetning og industri som i første rekke kom til å bestemme spillets gang og til å trekke op reglene for den enkelte næringsdrivende. Derfor må også dens dokumenter bli almenhetens eie. Der er tidligere pekt på hvad der mangler i så henseende. Men vi har dog tre dokumenter fra dens hånd, som gir adskillig opplysning: Redegjørelsen av 15.5.1940, innberetningen av august samme år og dens slutningsberetning av 22. februar 1947. Endelig gir Ot.melding nr. 2 1945—46 en rekke opplysninger om utviklingen innen næringslivet overensstemmende med de oplagte prinsipper for samarbeidet.

Redegjørelsen av 15. mai 1940 fra nevnden for industri og omsetning kom bare 12 dager efter nevndens opnevning. Bare dette hastverk viser nevndens positive innstilling. Hadde nevnden ønsket, om ikke positivt, å sabotere — så dog å vise en viss passivitet — kunde den lett ha trukket redegjørelsene ut en måned eller to. Norske nevnder pleier ikke å arbeide så hurtig. Men administrasjonsrådet, som nevnden for industri og omsetning, var besjelet av et inderlig ønske om å få hjulene i gang. Det hastet hermed enn, mens kampene pågikk i Nord-Norge. Man fryktet arbeidsløshet og nød og vilde utnytte de «legale» tilstander, som var opnådd ved administrasjonsrådets dannelsen.

Derfor blev arbeidet påskyndet. Der blev innsamlet en rekke detaljerte oppgaver fra hver enkelt bedrift. Bedriftene blev samtidig anmodet om å komme med forslag om omlegging med hensyn til råstoff, produkter og metoder. Alt viser et levende norsk initiativ. Om tysk tvang var det ikke tale.

Oversikten av 15. mai er utførlig, men betegnes som foreløbig. Fra den kan citeres bl. a. følgende:

«Nikkel: Den eneste grube i drift er Evje ved Kristiansand S. Malmen oparbeides ved Raffineringsverket i Kristiansand S. på kobbernikkelmatte (svarende til 1000 tonn nikkel og 700 tonn kobber om året. Da grubenes kapasitet er liten, vil e nøkning av produksjonen være farlig for den fremtidige drift.»

«I disse industrier (undtatt gjødningsindustrien), som vesentlig er eksportindustrier, finnes ingen avsetningsvanskeligheter, da Tyskland kan avta den vesentligste del av produksjonen. Vanskelighetene ligger dels i å skaffe de nødvendige råstoffer, dels er de av rent transportteknisk natur. Det er også fare for at bedriftene kan komme i pengemangel, da betalningen av produktene for det meste går over den tysk-norske clearing, og denne for tiden ikke balanserer.» — Tyskerne viste sig snart meget hjelpsomme med råstoff til disse krigsviktige norske industrier. Pengespørsmålet løste de også meget enkelt ved å ta pengene i Norges Bank.

Om de meget omtalte skibsverfter uttaler nevnden: «Disse er godt forut med råstoffer (importerte plater og profiler). Etter ønske av den tyske skibskommissjon fortsetter arbeidet med nybygg. — — — for å utnytte lagrene av stålmateriale så godt som mulig, arbeider man med en bytteordning mellom de forskjellige verfter.» Vedrørende jernkonstruksjonsverkene anføres: «Arbeidet med gjenopbyggingen av broer vil være av stor betydning for denne industri.»

Om handelen uttales: «Arbeidet med å få forretningene istand igjen er i full gang og spesielt arbeidet med å finne avsetning på norske varer øst- og sydovert. Finansieringsspørsmålet håper man å kunne løse over norsk-tysk clearing.» Som det vil sees tar nevnden initiativet til og går positivt inn for handel med og eksport til Tyskland. Innstillingen vakte ingen motsigelse. Slik tenkte man dengang innen næringslivet og innen administrasjonsrådet. Nød og arbeidsløshet var det store spørsmål.

I august 1940 redegjør nevnden for sitt arbeide. Meget er utrettet for å holde bedriftslivet i gang. Nevnden dveler ved diverse ting den har gjennomført. Den hadde et imponerende stort arbeide bak sig. Den hadde utrettet meget. «Morgenbladet» brukte overskriften: «Nevnden som reddet oss». Den reddet oss fra nød og elendighet under samarbeide med okkupantene.

Den 22. februar 1941 — altså henved 5 måneder etter administrasjonsrådets tilbaketreden — avla nevnden for industri og omsetning sin siste rapport til direktør Ravner. Den redegjør for hvorledes nevnden har fortsatt sitt positive arbeide for å holde produksjonslivet oppe. Et par citater viser dette: «For mere varig å sikre landets jerntilgang, gjenoptok nevnden i samarbeide med jernstuedieselskapet spørsmålet om bygging av et jern- og valseverk i Nord-Norge. Man tok derunder del i nedsettelse av den befaringskommisjon som i september (1940) besøkte Nordsland for å avgjøre forslag til verkets beliggenhet.»

«Nevnden optok i juli-august (1940) spørsmålet om innenlandsk fremstilling av råjern for støperiene. Dette resulterte i at firmaet Electric Furnace Products Co. Ltd., Sauda, i oktober 1940 satte i gang denne produksjon med en kapasitet av ca. 2000 tonn pr. måned. I samme forbindelse var nevnden også behjelpelig med

sikring av den nødvendige malm (fosforholdig) fra Søftestad gruver.»

Angående den meget krigsviktige elektrometallurgiske industri heter det: «For i størst mulig utstrekning å sikre driften ved de norske smelteverk påtok nevnden sig å kartlegge behovet for elektroder, electrodemasse og råmaterialer for året 1941 i den hensikt å sikre den nødvendige import herav fra Tyskland. Opgavene blev bearbejdet og oversendt Reichskommissariatet.»

Om glyserin meddeles i samme skrivelse: «For å sikre tilgangen på glyserin til medisinsk bruk og til sprengstoff-fabrikkerne, anmodet nevnden forsyningsdepartementet om å forordne at avfallet fra landets samtlige såpefabrikker skulde sendes til glyserin-spaltingsanlegg ved de fabrikker, som disponerte sådant. Likeledes foreslo man forbudt anvendelse av glyserin til frysevæske for biler.»

Nevnden meddeler at den også har tatt opp spørsmålet om å øke landets tilgang på elektrisk kraft og opplyser i den forbindelse: «Det kan nevnes at direktør C. W. Eger, som er den av nevndens medlemmer, som særlig arbeidet med disse saker, av administrasjonsrådet blev opnevnt som medlem av den blandede tysk-norske kraftkommisjon.»

Der kan fra den meget interessante utredning citeres en rekke andre avsnitt som viser den positive innstilling og det positive arbeide.

Hvordan blev så utviklingen innen industrien etter den positive linje og spesielt innen de av nevnden særlig omtalte bedriftsgrupper. Herom gis der i Ot.med. nr. 2 1945—46 en rekke opplysninger. Disse bygger dels på statistisk centralbyrås: «Statistisk-økonomisk utsyn over krigsårene», dels på erstatningsdirektoratets egne opplysninger. Endel citater viser forholdene:

Elektrometallurgisk industri: «Produksjonen i årene 1940—44 har en verdi av vel 650 millioner kroner. For to av branchens kvantitativt viktigste produkter, aluminium og ferrosilicium, ligger eksporten til Tyskland i årene 1940—1944 på henholdsvis 90 og 70 pct. Også for branchens produksjon som helhet kan man anta at hovedmassen er gått til tyske behov.

Branchen omfatter relativt få og store bedrifter. Produksjonen er hyperkrigsviktig, og bedriftene har derfor enkeltvis vært skarpt kontrollert fra tysk side. Man kjenner ikke til at det har vært noen generell regulering av produksjon og omsetning. Branchen er imidlertid avhengig av råstoffimport, og da denne blev dirrigert av tyskerne, må man anta at disse også hadde midler til å bestemme produksjonens fordeling.

Såvidt man vet er ingen eller meget få bedrifter sikret for økonomisk landssvik.

Produksjonen er gått sterkt ned under krigen og indekser for årene 1940—1945 ligger på omkring 50. Mot slutten av okkupasjonen måtte en-

kelte bedrifter stoppe driften.»

«Glassverkene har i 1940—1944 hatt en produksjon til en verdi av ca. 45 mill. kroner. På grunn av tysernes store behov for vindusglass til sin bygge- og anleggsvirksomhet, må en regne med at det er gått adskillig av denne vare til tysk behov. Produksjonen av vindusglass i de første okkupasjonsårene er også større enn i de siste førkrigsårene.»

«Skibsbyggeriene har i 1940—1944 bygget nye båter til en verdi av bortimot 200 mill. kroner. I tillegg til nybygningene kommer reparasjonsarbeidene, som på grunn av forholdene har vært meget betydelige. Man må regne med at den største del av såvel nybygging som reparasjon har vært utført for tyskerne.

For de store verftene, som sikkert størsteparten av omsetningen faller på, gjelder at de oftest har vært rekvirert av tyskerne. Det er derfor vanskelig å finne noe grunnlag for å ramme disse efter landssvikanordningen. En del av de mindre verfter, vesentlig treskipsbyggerier, som har tatt tysk arbeide på frivillig basis, er imidlertid sikret. For alle verftene gjelder det at produksjonen har vært høy, ofte har det vært arbeidet i flere skift, og man kan regne med at branchen står bra økonomisk.»

«Trådstift- og spikerfabrikkerne har hatt en produksjon i 1940—1944 til en verdi av ca. 40 mill. kroner, på grunn av tyskernes store behov for slike produkter til sin bygge- og anleggsvirksomhet, må man regne med at en stor del av produksjonen er gått til tyskerne. Meget av salget er antagelig skjedd indirekte gjennom bygningsartikkelforhandlere og entreprenører.»

«Sprengstoffindustrien, inklusive fyrstikkproduksjonen, hadde i 1940 til 1944 en produksjon til en verdi av ca. 100 mill. kroner. Man må regne med at det vesentlige av denne produksjon har dekket behovet ved tyske bygge- og anleggsarbeider i Norge. Det er i denne branche ytterst få bedrifter, og man kan derfor regne med at tyskerne lett kunne skaffe sig en oversikt over produksjon og omsetning.

Produksjonen av sprengstoff har i okkupasjonsperioden ligget over førkrignivået, og man kan regne med at bedriftene står godt økonomisk.»

O mde meget omtalte sagbruk uttales: «Erstatningsdirektoratet foretok en forhåndsbedømmelse av brukene på grunnlag av det materiale som kom inn ved brancheundersøkelsen. Ifølge denne forhåndsbedømmelse, anbefaler vi at ca. 100 av 250 bruk burde undersøkes nærmere. En kan altså med temmelig stor sikkerhet gå ut fra at bortimot 150 bruk ikke blir gjenstand for noen undersøkelse, og det er også høist tvilsomt om alle de øvrige 100 rammes av landssvikanordningen. For alle brukene gjelder det imidlertid at de efter omsetningsbestemmelsene forpliktet sig til å levere 75, henholdsvis 85 pct. av sin produksjon til tyskerne. Man kan gå ut fra at ingen bruk har levert mindre enn 50 pct. Denne bran-

... mange... blir inndratt efter landssvikebestemmelserne.

Branchens økonomiske stilling var før krigen gjennomsnittlig dårlig, og selv om den stadig stigende produksjon under okkupasjonen har bedret på forholdet, må man regne med at de bruk som ikke har produsert barakker, allikevel ikke står synderlig sterkt økonomisk. Man kan anta at de bruk som har produsert barakker i noen særlig målestokk, og som sikkert har hatt stor fortjeneste, vil bli sikret for landssvik.

For landets flere tusen bondebruk er forholdene noenlunde parallelle.»

SAMMENHOLDER man disse dokumenter, kommer man til følgende resultat: De offentlige, av alle som gode nordmenn ansette myndigheter, gikk såvel i 1940 som i 1941 inn for den positive linje. For å holde arbeidslivet oppe, tok de initiativet til ny produksjon og til omlegging av gammel produksjon. De gjorde det ut fra gode nasjonale motiver, men kunde selvsagt ikke undgå å være oppmerksom på, at de derved også tjente tyske interesser. Men de har ment, at den bistand de ydet fienden, var nødvendig for å oppnå den sikring av norske interesser, de skulde vareta. — Efter hvert er utviklingen gått derhen, at tyskerne har tatt mer og mer av kaken. De enkelte bedrifter som er kommet inn i klemmen, har hatt vanskeligere og vanskeligere for å komme ut av den.

Idag vil mange — antagelig det store flertall — si: De menn bedømte situasjonen feil — noen vil bruke meget sterkere uttrykk: Der skulde vært sabotert fra første stund. Det er gitt at vi idag vet mer enn vi den gang visste. Derav kommer den megen etterpåklokskap. Men svært få er oppmerksom på, at vi til dels vet meget mindre. Der er mange momenter, som den gang spilte en stor rolle, men som nu er fortrent fra menneskenes sinn. Man kan derfor også tale om etterpådumhet. Vi er kommet gjennom uhyggeperioden. Vi føler ikke faremomentene fra den gang. Kanskje blev de den gang overvurdert — men er det så helt sikkert at de ikke nu blir undervurdert?

Under alle omstendigheter. De menn som traff sine avgjørelser den gang, handlet ut fra en vurdering av hvad der tjente landets interesser — ikke for å skade disse interesser.

De bedrifter som handlet i den samme samarbeidets ånd, som de nevnte myndigheter, kan heller ikke klandres. De kunde klandres hvis de offentlige myndigheter hadde handlet under tysk press, og bedriftene burde ha forstått det. Men hverken administrasjonsrådet eller nevnden for industri handlet i disse forhold under press. De vurderte situasjonen og tok sine beslutninger derefter.

LORENTZ VOGT

2